

mukaddimeden sonra birinci bölümde Allah'a iman konusuna yer verilir. Burada imanın tarifi ve mahiyeti, Allah'ın varlığı ve birliği üzerinde durulur; ilâhî isim ve sıfatlar tek tek ele alınarak açıklanır. Meleklerle iman konusunun işlendiği ikinci bölümde meleklerin özellikleri, görevleri, faaliyetleri ve mekânları anlatılır. Bu arada Azrâil tarafından ruhun kabzedilmesi hadisesi uzun uzun tasvir edilir. Mukaddes kitapların ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in konu edildiği üçüncü bölümden sonra dördüncü bölümde peygamberler ve peygamberlere olan ihtiyaç ile vahiy ve şeriat kavramları işlenir. Ayrıca Kur'an'da adı geçen peygamberler anlatılır ve Hz. Muhammed'in son ve en üstün peygamber oluşu üzerinde önemle durulur; onun mucizeleri ve kendine has vasıfları hakkında bilgi verilir. Beşinci bölüm ölüm sonrası hayata ayrılmıştır. Kabir hayatından başlayarak âhir zaman hadiseleri, kıyametin kopması, yeniden dirilme, haşır, sorgulama, şefaet, cennet ve cehennem gibi naslarda haber verilen ilgili bütün konular zikredilir. Kitabın en hacimli bölümünü bu kısım teşkil eder. Altıncı bölümde kazâ ve kaderin anlamı, levh-i mahfûz, sadet-şekâvet (iman-küfür) ve ecel konuları ele alınır.

Osmanlılar döneminde daha çok halka yönelik olarak kaleme alınan Ehl-i sünnet akaidinin işlendiği bu tür eserler arasında en hacimlilerinden biri olan *Ferâidü'l-fevâid*'de zaman zaman Râzî, Kurtubî, Kastallânî gibi çeşitli âlimlerden nakiller de yapılmaktadır. Zengin muhtevası ve oldukça sade anlatımıyla eser bugün de faydalanılabilecek niteliktedir. *Ferâidü'l-fevâid* İstanbul (1220, 1232, 1244, 1262) ve Bulak'ta (1262) basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Kadıẓâde Ahmed Şemseddin, *Ferâ'idü'l-fevâ'id*, Bulak 1262; *İzâhu'l-meknûn*, I, 13, 135; II, 183; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 148.

M. SAİD ÖZERVARLI

FERÂİZ

(الفرائض)

İslâm miras hukukunu
inceleyen ilim dalı.

Ferâiz farz kökünden türemiş farîza kelimesinin çoğuludur. Farz masdar olarak "bir şeyi belirlemek, takdir etmek, kesinleştirmek, açıklamak" mânasına gelir. İsim olarak farz ve farîza kelimeleri

"takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay" anlamındadır. Farz ile eş anlamlı olan farîza, İslâm literatüründe mükelleften yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen dinî görevleri ifade ettiği gibi, evlenme akdi gereği kadına ödenmesi gereken mehir ve mirasçılardan terikedeki payları da önceden belirlenmiş olduğu için farîza olarak anılır. Kur'an'da farîza kelimesinin son iki anlamda kullanıldığı görülür (bk. el-Bakara 2/236; en-Nisâ 4/11, 24; et-Tevbe 9/60). Bununla birlikte her dinî görevin literatürde ayrı bir isimle anılması sebebiyle olmalıdır ki ferâiz giderek mirasçılardan terikedeki paylarını ifade eden bir terim halini almıştır. Bu maktû paylar (bk. AŞHÂBÜ'L-FERÂİZ) İslâm miras hukukunun en önemli kısmını oluşturduğundan miras hukukuna "paylar ilmi" anlamındaki ilmü'l-ferâiz denmeye ve konu klasik fıkıh kitaplarında "kitâbü'l-ferâiz" başlığı altında ele alınmaya başlanmıştır. Bu konuda uzmanlaşan âlimlere de fâriz, ferâizî, farazî denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, ölenin terikesinde mirasçılara ait payların oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş olması (bk. en-Nisâ 4/11-12, 176), Hz. Peygamber'in de konuyla ilgili gerek ilâve açıklamaları ve uygulama örnekleri, gerekse mirasın paylaştırılmasında bu ölçülerin iyi bilinip öğretilmesini ve korunmasını teşvik eden sözleri, ferâiz ilminin Resûl-i Ekrem döneminden itibaren doğup gelişmesinin temel sebebini oluşturmuştur.

Kur'an'da yer almayan ferâiz kelimesinin hadislerde sıkça kullanıldığı ve bununla temel dinî görevlerin, emir ve yasakların yanı sıra (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "farîza" md.) mirasçılardan terikedeki paylarının, hatta mirasın paylaştırılması ilminin kastedildiği de görülür. Meselâ malın ferâiz ehli arasında Allah'ın kitabına göre paylaştırılması gereğini vurgulayan hadiste (Buhârî, "Ferâ'iz", 5, 7, 9, 10; Müslim, "Ferâ'iz", 2-4; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 7) veya Halife Ömer'in mirasçılardan paylarında artırma yapamayacağını ifade eden sözünde (Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 5) ferâiz kelimesi "miras payları" anlamında kullanılmıştır. "Ferâizi öğrenin ve öğretin, çünkü ferâiz ilmin yanı sıra olup unutulacaktır. Ümmetimden çekilip alınacak ilk ilim de odur" (İbn Mâce, "Ferâ'iz", 1; Şevkânî, VI, 61; Muttakî el-Hindî, X, 166); "Kur'an'ı ve ferâizi öğrenin ve insanlara da öğretin. Ben ara-

nızdan ayrılacağım gibi ilim de bir gün ortadan kalkacaktır. Öyle bir zaman gelecek ki iki kişi bir farîzada ve dinî bir meselede anlaşmazlığa düşecek de aralarında hüküm verecek birini bulamayacaktır" (Tirmizî, "Ferâ'iz", 2; Şevkânî, VI, 61) meâlindeki hadislerde veya bazı sahâbîlerin belli alanlardaki üstünlüklerini, bu arada Zeyd b. Sâbit'in ashap içinde ferâizi en iyi bilen kimse olduğunu belirten hadiste (a.g.e., VI, 61) geçen ferâiz kelimeleriyle İslâm âlimlerinin ağırlıklı görüşüne göre mirasın paylaşımını konu alan ilim dalı kastedilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı rivayet tekniği bakımından zayıf hadis grubunda yer almakla birlikte sonraki dönemde oluşan fıkıh literatüründe ittifakla kabul görmüş, ferâiz ilim dalının önemi ve ferâiz teriminin benimsenmesi bu rivayetlere dayandırılmıştır.

Her ne kadar İbn Haldûn ile birlikte bazı İslâm âlimleri, yukarıda zikredilen hadislerde geçen ferâiz kelimelerinin miras da dahil olmak üzere ibâdât ve muamelât konusundaki teklifi-dinî hüküm ve görevler anlamında kullanıldığını, ferâizi bilmenin ilmin yarısı olduğu ifadesinin de ancak bu takdirde doğru sayılacağını, İslâm miras hukuku ilim dalı ve bunun terimlerinin daha sonra oluştuğunu, hadislerdeki ferâiz kelimesine bu son anlamı yüklemenin bir zorlama olacağını ileri sürmüşlerse de (*el-İber*, I, 377; Abdülhay el-Kettânî, III, 118-120), hadislerde ve sahâbe sözlerinde geçen bütün farîza-ferâiz kelimelerine "dinî farzlar ve görevler" anlamının verilmesi de mümkün görünmemektedir. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ûd başta olmak üzere birçok sahâbiden ve tâbiîn âlimlerinden nakledilen ve Kur'an, Sünnet, haccın menâsiki ve talâkın yanı sıra ferâizi de öğrenmenin önemini vurgulayan rivayetler mevcuttur (Dârimî, "Ferâ'iz", 1; Abdülhay el-Kettânî, III, 115-120). Öte yandan mirasçılardan payları, hakları ve öncelikleri Kur'an ve Sünnet'te ayrıntılı olarak belirtildiği, İslâm öncesi döneme göre bu alanda önemli değişiklikler yapıldığı ve mirasçılardan haklarının belirlenmesi ve paylarının hesaplanması belli seviyede ensâb* ve matematik bilgisini gerektirdiği için ferâiz ilminin Hz. Peygamber döneminde zorunlu olarak doğduğu, ferâizin terim anlamını da yine bu dönemde kazandığı şeklindeki yaygın görüş daha isabetli görünmektedir. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de, "İlim

üçtür: Kur'an, Sünnet ve âdil farîza" (Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz" I; İbn Mâce, "Muḳaddime", 11, 16) meâlindeki hadisten hareketle ferâiz ilminin dinî ilimlerin üçte birini oluşturduğunu, sahâbe döneminden itibaren bu ilme büyük önem verildiğini, ilim konusunda şehir halkı ile bedevîler arasında mevcut temel farkın ferâizi bilmekten ibaret bulunduğunu belirterek sonraki dönemlerde bu ilme gereken önemin verilmediğinden ve ticarî akid ve işlemlerin daha çok ilgi gördüğünden şikâyet eder (*Aḥkâmü'l-Kur'an*, I, 330-331). Ancak hadislerde geçen, ferâizin ilmin yarısı veya üçte biri olduğu şeklindeki ifadelerin gerçek bir oran bildirmekten ziyade ferâiz hükümlerini öğrenip öğretmenin önemini vurgulama amacı taşıdığı açıktır.

Ana hatları Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında belirlendiğinden naklî bir ilim karakteri taşıyan ferâiz, sahâbe döneminden itibaren müslümanlar arasında ayrı bir önemle ele alınmış, nesilden nesile intikal ederek gelişen ve İslâm hukukunun hareket noktasını teşkil eden geleneksel dinî hukukî öğretinin önemli bir bölümünü teşkil etmiştir. İlk dönemden itibaren konu başlıklarına (bab) göre tasnif edilen hadis kitaplarının hemen hemen tamamında yer alan ferâiz bölümlerinde (bk. *el-Muvaṭṭa'*, "Ferâ'iz", 1-16; Abdürrezzâk es-San'ânî, X, 247-309; İbn Ebû Şeybe, VI, 239-302; Buhârî, "Ferâ'iz", 1-30) İslâm miras hukukuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den, sahâbe ve tâbiîn'den rivayet edilen söz ve uygulamalar derlenmeye çalışılmış, sahâbe döneminden itibaren bu başlık altında yazılan veya rivayet edilen müstakil eserlerde de önceleri sadece bu konuya dair nakillere yer verilirken giderek bu naklî bilgiler etrafında bir hukuk doktrini gelişmeye başlamıştır.

Ferâiz konusunda ilk eseri ashtapan Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) telif ettiği (Beyhakî, VI, 247-249; İbn Hayr, s. 263), tâbiînden Ebû'z-Zinâd'ın (ö. 130/748) bu esere şerh yazdığı (Sezgin, I/3, s. 21-22), Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Şübrûne, İbn Ebû Leylâ gibi tâbiîn âlimlerinin de ferâize ilgili eserlerinin bulunduğu şeklindeki rivayetler (*Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1245-1246) göz önüne alınarak bu alanda eser telif ve tedvinine fıkıh ekollerinin oluşumundan çok önce başladığı söylenebilir. Yine Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Hasan b. Ziyâd, Ebû Hâzim el-Kâdî, Mu-

hammed b. Nasr el-Mervezî ve Tahâvî de bu alanda müstakil eser yazan ilk müellifler arasında gösterilir. Kâtib Çelebi ferâiz konusunda elliye yakın eser veya müelliften söz etmektedir (*Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1244-1252, ayrıca bk. *İzâhu'l-meknûn*, II, 184-185). Bunlar arasında Hanefî ulemâsından Secâvendî'nin *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye**, Şâfiî fakihî İbnü'l-Mütefennine er-Rahbî'nin *el-Ferâ'izü'r-Rahbiyye* adlı eserleri rağbet görmüş ve üzerlerinde birçok şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır.

İslâm miras hukukunun klasik adı olan ferâiz ilmi, bu alanda yazılan müstakil eserlerin yanı sıra ilk dönemden itibaren fûrû-i fıkıh eserlerinde de "kitâbü'l-ferâiz" başlığı altında ayrı bir bölüm halinde ele alınmış (bk. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, IV, 191-254; Şâfiî, IV, 72-88; Serahsî, XXIX, 136-212; XXX, 2-103), fakat konunun genelde naklî bilgilere dayanması sebebiyle fakihler ve fıkıh ekolleri arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve doktriner tartışmalar fıkıhın diğer alt dallarına nisbetle oldukça sınırlı kalmıştır. Naklî bilgilerin yanında belli ölçüde matematik bilgisini de gerektiren ferâiz ilminin fıkıhın diğer dallarına göre kısmen farklılık taşıdığı, hatta bu ilmin zaman zaman fıkıhtan ayrı bir ilim dalı veya fûrû-i fıkıhın ikinci yarısı olarak algılandığı ve fıkıh-ferâiz ayrımı yapıldığı da söylenebilir. *el-Hidâye*, *Bedâ'î'u's-şanâ'i** gibi klasik fıkıh kitaplarında ferâiz bölümünün bulunmaması, ferâiz ilminin gerek kaynak ve metot itibarıyla, gerekse bu alanda yazılan müstakil eserlerle ayrı bir ilmî disiplin haline gelmiş olmasıyla da izah edilebilir.

Ferâize ilgili olarak yazılan müstakil eserlerde ve klasik dönem fıkıh kitaplarının ferâiz bölümlerinde genelde bu ilmin önemi vurgulandıktan sonra terike üzerindeki hak ve borçlar, miras hakkına sahip gruplar ve bunların hisseleri, mirasa engel durumlar, terikenin paylaşımıyla ilgili birtakım özel problemler ve çözüm usulleri, cenin, mefkûd, mürted, esir gibi özel konumda bulunan mirasçıların hakları ele alınır.

Klasik fıkıh literatüründeki konuların modern hukuk ilminin sistematik ve metoduyla incelenmesi temayülünün hâkim olduğu çağımızda İslâm miras hukuku alanında kaleme alınan eserler, klasik ferâiz literatürünün devamı olmalarının yanı sıra konuyu pratik ve anlaşılır tarz-

da inceleyip modern hukukla karşılaştırmaları, hükümlerin gerekçe ve hikmetlerine temas etmeleri itibarıyla da ayrı bir önem taşırlar. Bunlar arasında Muhammed Ebû Zehre'nin *Aḥkâmü't-terikât ve'l-mevârîs* (Kahire, ts.), Abdürrahim Kişkî'nin *el-Mîrâsü'l-muḳârin* (Kahire 1961), Muhammed Mustafa Şelebî'nin *Aḥkâmü'l-mevârîs* (Beyrut 1978), Hasan Hâlid — Adnân Necâ'nın *el-Mevârîs fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut 1987), Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *el-Mevârîs fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Dimaşk 1989), Hamza Aktan'ın *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku* (İstanbul 1991) adlı eserleri sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA:

Tehânevî, *Keşfâf*, I, 32; Wensinck, *el-Mu'cem*, "farîza" md.; *el-Muvaṭṭa'*, "Ferâ'iz", 1-16; Dârimî, "Ferâ'iz", 1; Buhârî, "Huşûmât", 7, "Ferâ'iz", 1-30; Müslim, "Ferâ'iz", 2-4; İbn Mâce, "Ferâ'iz", 1, "Muḳaddime", 11, 16; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 1, 5; Tirmizî, "Ferâ'iz", 2; Zeyd b. Ali, *Müsned* (nşr. Abdülazîz el-Bağdâdî), Beyrut 1981, s. 325; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hüccetü 'alâ ehli'l-Medîne* (nşr. Mehdi Hasan el-Kilânî), Haydarâbâd 1968, IV, 191-254; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 72-88; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, X, 247-309; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hüt), Beyrut 1409/1989, VI, 239-302; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Vasiyullah), II, 66; Hârizmî, *Mefâtiḥu'l-ülm*, Kahire 1342, s. 15-16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 208-263; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIX, 136-212; XXX, 2-103; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Kur'an*, I, 330-331; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 263-266; İbn Haldûn, *el-İber*, I, 376-377, 404; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 393; II, 600; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ümmâl*, Beyrut 1985, X, 166, 238; *Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1244-1252; Şevkânî, *Neylül-euṭâr*, VI, 61-64; İbn Âbidîn, *Reddül-muḥtâr* (Kahire), VI, 757-758; *İzâhu'l-meknûn*, II, 184-185; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/3, s. 15-18, 21-22; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 36-38; III, 50-52, 115-120; Th. W. Juybnoll, "Ferâ'iz", *İA*, IV, 551; a.mlf., "Farâ'id", *EP*² (İng.), II, 783.

ALİ BARDAKOĞLU

FERÂİZCİZÂDE MEHMED ŞAKİR

(1852-1911)

Tanzimat dönemi komedi yazarı.

Bursa'da doğdu. Aslen Buharalı bir aileden olan Ferâizcizâde Hacı Hasib Efendi'nin oğludur. Özel öğrenim görek sağlam bir Doğu kültürüyle yetişti. Küçük yaşta öğrendiği Fransızca sayesinde de Batı kültürünü doğrudan tanıma imkânı buldu. Genç sayılabilecek yaşlarda Maliye Hazine-i Celîlesi Mühimme Kalemî ve Hüdâvendigâr vilâyetinde Tahrîr-i Emlâk ve Tahrîrat kalemünde mü-